FOTÓK: GÁTS TIBOR ARCHÍV

CITERAKÉSZÍTÉS AZ ÚJ ÉVEZREDBEN

Szabad a játék

Aki citerát vesz a kezébe, az életet ragadja meg, függetlenül attól, hogy milyen szakértelemmel játszik a hangszeren – vallják a citerázás mesterei. A hangszer készülhet asztallapból, tükör hátuljából, esetleg gyúródeszkából. A száraz faagyag azonban mindig követelmény, mert e nélkül csak sírni fog a hangszer.

Éva, Emese, Krisztina, Anna – azt mesélik, egy öreg citerakészítő mester egyszer így nevezte el hangszere húrjait. Maguktól játszották a dallamot, amíg az öreg mester élt. Aztán egy napon egy sem szólalt meg többé. A hangszert megörökölte a mester fia, de akárhogy is próbálta, a citera néma maradt. Faragott magának egy saját hangszert, ahogyan az apjától látta, neveket is adott a húroknak, és attól kezdve az ő citerája is életre kelt. – A citerákat számos legenda övezi, mint minden népi alkotást. Az bizonyos, hogy a legtöbb citera személyre szabott, lelke, egyénisége van – mondja Gáts Tibor a népművészet mestere, aki pontos számát sem tudja saját készítésű hangszereinek, de mára már a néhány ezret is meghaladja. Velencei otthonában, mely egyben műhelye is, festményként felaggatva sorakoznak a citerák, a hasas, a vályú, a kisfejes – a három alapkategória mindegyikét gyártja. – Egy hangszer azt fejezi ki, amit az adott kor, vagy környezet el akar mondani magáról. A népzene a szerelemről, a csalfaságról, a hűségről, az elmúlásról szólt, és szól ma is. Tökéletes egységben ragadja meg az életet. A citera azért lehetett a falusi, tanyasi mindennapok hangszere, mert könnyű elkészíteni, megszólaltatni, és mert az embereknek szükségük volt rá – mondja a hangszerész. A citera ma is tízezrek életének része, se szeri, se száma az országban működő köröknek, egyesületeknek. Formája, hangzása sokáig egyedi volt, hiszen a falvak lakói készítették el a maguk hangszerét, ami ha nem is volt tökéletes, de muzsikált.

A citera az egyik leginspiratívabb hangszer, ugyanis néhány órás gyakorlás után egy egyszerű dallam már lejátszható rajta. A tapasztalatok szerint azok a gyerekek, akik a citerán keresztül ismerkednek meg a népzenével, könnyebben válnak zeneszeretővé és esetleg szívesebben próbálkoznak meg más hangszer tanulásával is.

ZENGJEN A FA

A citera felépítése egyszerű: a húrok közvetlenül a hosszúkás, dobozszerű hangszertest (korpusz) fölött feszülnek, külön hangszernyak nincs. A citerás hangszerét maga elé teszi az asztalra úgy, hogy a citera feje, melyen a hangolószegek vannak a balkeze felé, míg a citera vége, ahol a húrrögzítő (húrakasztó) szegek találhatóak, a jobb keze felé essen. A hangokat a citera hosszanti egyenes oldala mentén közvetlenül a fedőlapba (rezonáns), vagy az arra felragasztott fogólapba ütött fém érintőknél (kóta, bund) fogja le bal kezével, míg a jobb kézbe fogott pengetővel (verővel) „veri" a húrokat. A verő régebben kihegyezett lúd vagy pulykatoll, esetleg laposra faragott szarudarab volt. Régente a hangokat „nyomóval", napjainkban ujjal fogják le. A citera mondhatni egyszemélyes zenekar, ahol az érintők fölött húzódó dallamhúrokon játssza a citerás a dallamot, ugyanakkor a nagyfejen és a kisfejeken lévő kíséretet. A citera nagyrészt fából készül, csak a húrok, a húrfeszítő (hangoló) és húrakasztó szegek, valamint az érintők anyaga fém. A népi hangszerkészítők mindig a környezetükben elérhető legjobb faanyagokat használták. A fejek és a hátsó tőke általában keményfából készülnek, erre azért van szükség, hogy a hangoló és húrakasztó szegeket jól megtartsák. Kiválóan alkalmas a célra a bükk, a juhar vagy például a körtefa. A fedőlapnak (rezonáns) – melynek a funkciója a húrok rezgésének zenei hanggá erősítése – a legjobb anyag a sűrűszálú, száraz lucfenyő, mely remek akusztikai tulajdonságokkal rendelkezik. Az oldalak készülhetnek puha- és keményfából is.

A jó minőségű, egészséges és kellően kiszáradt, megállapodott faanyag a jó hangszer elkészítésének legfontosabb eleme. Gáts Tibor szerint nem könnyű megfelelő minőségű faanyagot beszerezni, különösen lucfenyőből. A fatelepeken árult faanyagban, még az

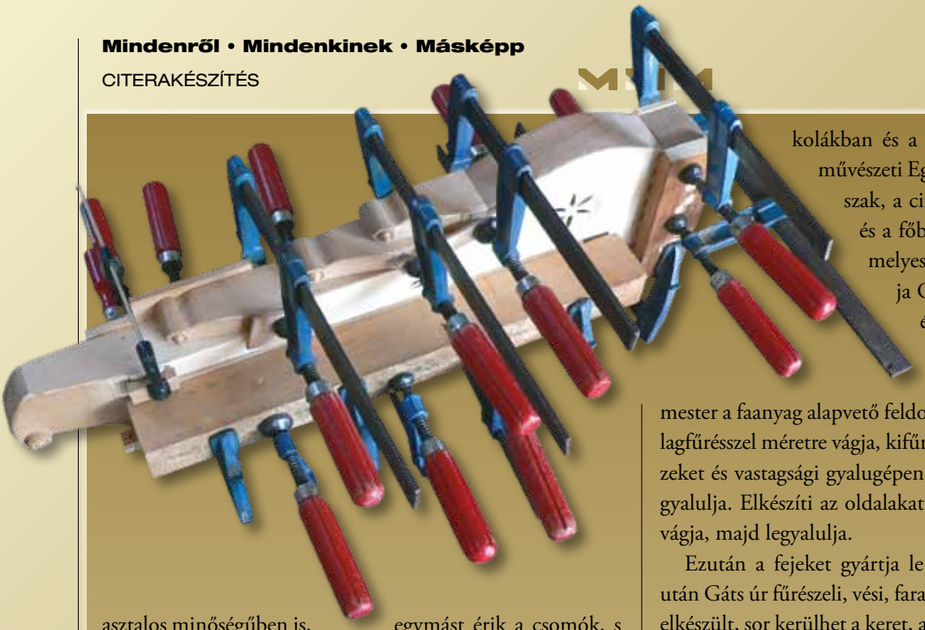

asztalos minőségűben is, egymást érik a csomók, s gyakran még a hibátlannak látszó anyagról is kiderül a feldolgozáskor, hogy nem alkalmas hangszerkészítéshez.

RUTIN ÉS LENDÜLET

A citera nem volt, s ma sem szabványos hangszer, formáját, méretét mindig az adott lehetőségek alakították. Ha készítőjének egy szál tetőgerenda állt a rendelkezésére, akkor azt vágta, faragta, csiszolta, húrozta. A népi művészetben az az izgalmas, hogy nagyon színesen használja fel a mindennapok elemeit, így a vályúciterát az itatóvályú mintájára egyetlen fából vájták ki. A galambdúcos citera lépcsőzetesen kialakított oldalán elhelyezkedő hangnyílások a galambdúcokra emlékeztetnek.

– Most, hogy már intézményi szinten is tanítják a citerázást, zeneiskolákban, művészeti alapiskolákban és a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetemen is van népzenei szak, a citerahangolás, a húrok száma, és a főbb méretek tekintetében valamelyest kezd egységesedni – mondja Gáts Tibor, aki ott járunkkor éppen egy balkezes citerához faragta az alkatrészeket.

A készítés első fázisában a mester a faanyag alapvető feldolgozását végzi. A pallókat szalagfűrésszel méretre vágja, kifűrészeli a fedőlapnak való lemezeket és vastagsági gyalugépen 5–6 mm vastagságú lemezzé gyalulja. Elkészíti az oldalakat és a fejek anyagát is méretre vágja, majd legyalulja.

Ezután a fejeket gyártja le. A körvonalak megrajzolása után Gáts úr fűrészeli, vési, faragja a fát. Ha minden alkatrész elkészült, sor kerülhet a keret, az oldalak és a fejek összeállítására. Az egyes elemek csapolással és ragasztással illeszkednek egymáshoz. Az összeállításhoz Gáts úr 10–16 pillanatszorítót is felhasznál. Amikor a keret kész, jöhet a fedőlap felragasztása. Ám előtte még kivágja a fedőlapon a hangnyílásokat, amelyek szépen díszítik a hangszert. A mester szívesen használja a nap motívumokat, mely sok citeráján megtalálható. A következő munkafázis a fogólap és a húrtartó párnafák felragasztása. Ha minden a helyére került, a csiszolás és a további díszítő elemek ráfaragása, majd az érintők helyének bejelölése, kifúrása következik. Ez utóbbi az egyik legfontosabb művelet az előre elkészített ácskapocs formájú fém érintők beütésével együtt. Minden

Akárcsak a népművészet egyéb területén, a citera készítésében is vannak helyi sajátosságok. A Dunántúlon inkább a hasas, az Alföldön az egyenes vonalú, kisfejes citera terjedt el. Egyes kutatások szerint Erdély területére az I. világháború magyar katonái vitték magukkal a hangszert.

A citerán az érintők két sorban helyezkednek el. A külső diatonikus hangsor a belső érintősorral kromatikus hangsorrá egészül ki. A két érintősor hangjainak viszonya megegyezik a zongora fekete-fehér billentyűinek viszonyával.

gyorsan, lendületesen, mégis precízen történik. Nagyon kell ügyelni arra, hogy az érintők egy szintben legyenek egymással, nehogy játék közben zörögjön valamelyik magasabban lévő érintő. A mester kihangsúlyozza, hogy a formával lehet ugyan játszani, de az érintők berakása koncentrált munkát igényel, hiszen a hangszer megszólalása, minősége a tét. A kész hangszert színezi, pácolja, majd kissé visszacsiszolja, hogy patinás jelleget kapjon. Ez után következhet a lakkozás, ami kopásállóságot és selyemfényt biztosít.

Ha a lakk megszáradt, a hangolószegeket és a húrtartó szegeket is helyükre üti kalapáccsal, majd felteszi, beállítja és behangolja a húrokat. Minden elkészült citerát kipróbál, játszik rajta, s ha kell igazít rajta, hisz néha jelentéktelennek látszó apróságokon múlik az, hogy egy hangszer igazán jó legyen.

ISKOLÁT TEREMTETT

– Általában nem rontok el hangszert, de most a balkezes citera készítésénél, amikor mindennek a tükörképét kell elkészíteni az automatikus, megszokott mozdulatok miatt, becsúszott egy-két apróbb hiba, amit így néhány helyen rögtön javítanom kellett. A rutinnak is lehet hátulütője – mondja Gáts úr, aki a Gödöllői Agráregyetem hallgatója volt, amikor egy évfolyamtársa megszerettette vele a citerajátékot. Felesége szüleinél függött egy öreg citera a falon, annak alapján készítette el az első hangszerét 1973-ban. – Nyilván voltak hibái, de önmagában az a tény, hogy az első hangszerem megszólalt, jól működött, élmény volt a számomra. Akkor a hangzást még nem tudtam igazán ellenőrizni, mert akkor kezdtem a citerajátékot tanulni.

Három évvel később már zsűriztette munkáit, akkor nyerte el a Népművészet Ifjú Mestere, majd később a Népművészet Mestere címet. Maga is játszik a hangszeren, citeratáborba jár, ahol, mint tanuló, tökéletesíti a tudását. Jól ismerik mindenfelé az országban, senki nem csodálkozik azon, hogy a gyerekekkel együtt penget és énekel.

Pályafutása alatt csak ritkán őrzött meg hosszabb ideig egy-egy citerát. Az egyik legelsőt például bizományba adta, ami hamar vevőre akadt. Nemrégiben egy nagyon korai munkáját hozták el hozzá ellenőrzésre, karbantartásra. Szinte hibátlan maradt a folyamatos használat ellenére is. – Sokan úgy tartják, hogy egy hangszer hangja az évek során beérik, javul. Sok igazság van benne, de az a hangszer, ami az első megszólaltatáskor nem szól jól, később sem lesz igazán jó.

Gáts Tibor citeráinak motívum- és formavilága országszerte jól felismerhető, akadnak követői és utánzói is. – Ha citeráimat részben vagy egészen másolják, az kicsit bosszant, hiszen a citera változatos hangszer, mindenkinek lehetősége lenne a saját, egyéni formavilágát megalkotni, ugyanakkor azt is mutatja, hogy citeráim jól működnek, beváltak.

Csík Edina

Elérhetőség: Gáts Tibor
2481 Velence, Bográcsu. 14.
Tel.: +36/30-229-4936
www.zither.hu